

פרק טז

מוצר שונה מהמוסכם

מ ב א

קיימים מקרים בהם סכמו המוכר והקונה, על מוצר מסויים בפרטי פרטים, ולבסוף קיבל הקונה מוצר שונה ממה שסוכם. יש לדון באלו מקרים המקח בטל לגמרי כתוצאה משינוי זה, דהיינו ששני הצדדים רשאים לבטל את המקח. באלו מקרים רק צד אחד רשאי לבטל את המקח, ובאלו מקרים המקח קיים למרות השינוי. לצורך הדיון יש לעיין בסוגיית ד' מידות במוכרין, כדלהלן.

יש להקדים:

- א. נידונינו עוסק במקרה בו לא היתה לקונה אפשרות בדיקת המוצר קודם שקבלו. כאשר היתה אפשרות כזו, עיין לעיל פרק ה.
- ב. נידון זה עוסק במקרה בו המוצר שהתקבל, אינו פגום, אלא שונה במהותו או באיכותו, אולם יש לו ביקוש. לעומת זה, בנידון של מוצר פגום (בו נדון בנפרד), מדובר שאין המקח רצוי בדרך כלל מחמת הפגם שבו.

סוגיית ארבעה מידות במוכרין

חילוקי הדינים הקיימים בסוגיה זו הובאו במשנה במסכת בבא בתרא (דף פג ע"ב) דלקמן:

"ארבעה מידות במוכרין (ד' דינים חלוקים זה מזה - רשב"ם):

מכר לו חטים יפות ונמצאו רעות, הלוקח יכול לחזור בו.

רעות ונמצאו יפות, המוכר יכול לחזור בו.

רעות ונמצאו רעות, יפות ונמצאו יפות, אין אחד מהם יכול לחזור בו.

שחמתית ונמצאת לבנה, לבנה ונמצאת שחמתית, עצים של זית ונמצאו של שקמה, של שקמה ונמצאו של זית, יין ונמצא חומץ, חומץ ונמצא יין - שניהם יכולים לחזור בהן."

מבואר בזה, שקיימים במשנה שלשה מקרים החלוקים בדיניהם:

- א. שוני מהותי באיכות - יפות ונמצאו רעות.
- ב. שוני שאינו מהותי באיכות - יפות ונמצאו יפות, רעות ונמצאו רעות.
- ג. מוצר שונה לחלוטין - יין ונמצא חומץ.

להלן ידונו המקרים החלוקים בדיניהם אחד לאחד. ראשית יש לבאר מהו אופן הקנין בו עוסקת המשנה.

א. ידיעת הקונה על השוני

מבואר בראשונים, שמשנתנו אינה עוסקת במקרה בו הקונה ידע על השוני, שכן אם ידע על כך הרי מחל ואז ודאי המקח קיים²⁴⁹. להלן דבריהם:

בספר **יד רמ"ה** (ב"ב דף פג ע"ב) כתב (בבאורו למשנה):

"הא מתניתין לא משכחת לה אלא בשלא ראה המוטעה את המקח. אבל אם ראה המוטעה את המקח ונתרצה בו, בין עד שלא לקח ובין משלקח, אינו יכול לחזור בו".

הריטב"א (ב"ב דף פג ע"ב) כתב ביתר פירוט:

"...והא דלא אמרינן סבר וקביל, כגון שהיה שק קשור. ופעמים שאפילו המוכר אינו יודע, כי (ר"ל כאשר) התחלף לו שק בשק, או מלאוהו בני ביתו. והיינו דקתני רעות ונמצאו יפות (היינו שהמוכר התאנה, שגם הוא אינו יודע). אי נמי, כגון שראה אותם, אלא כי הלוקח היה (גר) מחוץ לעיר ואמר לו המוכר: 'פירות הללו הם היפות שבעיר הזאת', וסמך עליו ואח"כ נמצאו רעות שבעיר".

מבואר בזה, שאם הקונה ידע בשעת הקניה שהמוצר שיקבל אינו תואם את פרטי המוצר המדובר, הרי זה נחשב מחילה גמורה ולא יוכל אחר כך להתחרט ולבטל את המקח.

סימוכין נוספים לזה נראה להביא מהסוגיה במסכת קידושין (דף ח ע"א):

"אמר לה התקדשי לי במנה זו ונמצא מנה חסר דינר או דינר של נחושת אינה מקודשת.

האי דינר של נחושת היכי דמי, אי דינעה ביה (שהוא של נחושת למרות שע"פ המדובר ביניהם היה צריך להיות של זהב) הא סברא וקבלה..."

249. עיין לעיל פרק יד סעיף ה.

מבואר להדיא, שלמרות שאשה היתה אמורה לקבל דינר זהב בתורת כסף קידושין, מ"מ אם ידעה שיתן לה דינר נחושת ולא מחתה, נחשב למחילה וחל קנין קידושין. נידון זה מקביל ל"יפות ונמצאו רעות", ויש ללמוד שגם כאן ניתן לטעון "אי ידע ביה, סבר וקביל".

וכן יש להביא ראיה לענין "יין ונמצא חומץ", שהמקח בטל לגמרי, מהסוגיה במסכת קידושין (דף מח ע"ב):

"מתנ. התקדשי לי בכוס זה של יין ונמצא של דבש..בדינר זה של כסף ונמצא של זהב..אינה מקודשת. רבי שמעון אומר אם הטעה לשבח מקודשת".

ופירש הטור (אה"ע סי' ל"ח): "כגון שהיה מכוסה ולא הכירה בו עד אחר כך, שאילו ראתה אותו וקבלתו, סברא וקבלה".

מקור דברי הטור, כפי שבאר הבי"י, הוא תשובת הרשב"א (ח"א אלף קפו), שכתב בהקשר לכך: "דכל שהאדם רואה, אינו מקפיד בו מן הסתם כל שהוא מקבלו". (הרשב"א הביא סימוכין מהסוגיה דלעיל בענין "התקדשי לי בדינר זה ונמצא של נחושת").

ב. החזר כספי או החלפת הסחורה

יש לברר, מה הדין כאשר המוכר סיפק סחורה באיכות פחותה מהמוסכם, ולאחר מעשה הוא מעוניין להחליף את הרעות ביפות, כפי שסוכם, ואילו הקונה דורש החזר כספי.

נראה להוכיח מדברי הראשונים, שיד הקונה על העליונה, ורשאי לבטל את המקח לגמרי, כדלקמן:

הרשב"ם באר את דברי המשנה - "יפות ונמצאו רעות, הלוקח יכול לחזור בו", שהטעם לזה שהקונה בלבד יכול לחזור בו, הוא מדין אונאה. וז"ל:

"ותנן בהזהב (ב"מ דף נא ע"א) מי שהוטל עליו אונאה, ידו על העליונה, רצה אומר לו תן לי מעותי או תן לי מה שאוניתי, הכא נמי, מי שנתאנה יכול לחזור בו...".

יש ללמוד מדבריו, שהקונה יכול לדרוש החזר כספי או סחורה באיכות שסוכם, כשם שבאונאה היה צד לומר שהמתאנה יכול לדרוש החזר כספי או החזר האונאה.

וכן הדבר מוכח מדברי הרשב"א, והראב"ד בשם גאון, שהזכירו בדבריהם בהקשר לדברי המשנה דלעיל - "ביטול מקח" ע"י הקונה. וברור שכאשר המקח בטל, הרי נחשב שכלל לא היה הסכם בין הצדדים. לכן יוחזר כספו של הקונה, ולא יוכל

המוכר לדרוש קיום המקח והחלפת הסחורה.

וכן מבואר בפסק השו"ע (חו"מ סי' רל"ב סי"ז, ע"פ תשובת הרא"ש):

"ראובן שמכר לשמעון נאד שמן ולא פתחו אלא סמך על המוכר שאמר לו שהוא טוב, וכשפתחו מצאו עכור, ישבע המוכר שנתן לו שמן טוב כמו שהתנה עמו. ואם לא ירצה להשבע, ישבע הלוקח שהתנה עמו לתת לו שמן טוב וצלול, ושזה הוא השמן שנתן לו, ויחזיר לו השמן או ישומו כמה דמיו פחותים משמן טוב. ואם ירצה הלוקח לקחתו, יחזיר לו הפחת".

הסמ"ע באר (סקל"ח), שטעמו של השו"ע במש"כ: "ואם ירצה הלוקח לקחתו (את השמן העכור) יחזיר (המוכר) לו הפחת (דהיינו את דמי ההפרש)", היינו מכיון שאם אין הלוקח מעוניין - "מחזירה (הלוקח) לו (למוכר) בעל כרחו, דהוי מקח טעות.. וראיה לדבריהן מהא דתנן בפרק המוכר פירות דהמוכר לחבירו חיטין יפות ונמצאו רעות, דהלוקח יכול לחזור בו. ומיהו אף אם רוצה הלוקח ליקח הפחת מהמוכר, אינו יכול לכוף להמוכר, וכדין כל מקח טעות דשניהם חוזרין".

בנידון זה נראה שלא קיים הבדל בין אם המוכר היה מודע לכך שהסחורה שמספק לקונה אינה באיכות שעליה דובר לבין אם לא היה מודע לכך. כך עולה מדברי הריטב"א שהובאו לעיל (סעיף א): "...ופעמים שאפילו המוכר אינו יודע כי התחלף לו שק בשק, או מלאוהו בני ביתו, והיינו דקתני 'רעות ונמצאו יפות'..." דהיינו, שדברי המשנה אמורים גם באופן בו המוכר לא היה מודע לשוני, ואעפ"כ נפסק שהקונה רשאי לחזור בו.

מסקנה

מוכר שסיפק סחורה באיכות פחותה מהמוסכם, בין בטעות ובין שלא בטעות, והוא מעוניין להחליף את הרעות ביפות, כפי שסוכם, ואילו הקונה דורש החזר כספי, יד הקונה על העליונה.

ג. התחייבות בקנין

יש לברר האם הדינים האמורים במשנה דלעיל אמורים אך ורק במקרה בו היתה קניה ישירה של מוצר ספציפי כגון אדם המוכר את המקרר שלו, או שמא מתייחסים גם כן לקניה ע"י הזמנה, כגון כשרוצה לקנות מקרר בחנות.

בפירושם של מפרשי המשנה לא מוזכר שמדובר באופן בו נעשה קנין סודר או שטר המחייב לספק סחורה. נלע"ד שיש ללמוד, שהמשנה עוסקת רק במקרה בו לא היתה

התחייבות בקנין מצד המוכר לספק לקונה סחורה מסויימת, אלא כאשר קנה ישירות את הסחורה (ע"י הגבהה משיכה או קנין חצר וכד'). לכן, כאשר התברר שלא עשה קנין במה שרצה לקנות - המקח בטל, וזכאי הקונה לקבל את כספו מיד המוכר (כפי שהתבאר לעיל). אבל אם היתה התחייבות בקנין מצד המוכר, כגון שעשה קנין סודר או שכתב בחשבונית נוסח כגון - "הצדדים מודים שקבלו וקנו בקנין המועיל בדין תורה", נראה לומר שאע"פ שרשאי הקונה לחזור בו, מ"מ המוכר יוכל לדרוש קיום המקח ע"י החלפת הסחורה ששלח בטעות, בסחורה שעליה נעשה הקנין.

הסיבה לכך היא מכיון שכאשר ערכו הזמנה מפורטת והמוכר סיפק בטעות סחורה אחרת, הרי נחשב שהתחייבותו עדיין לא מומשה, והרי היא עומדת בעינה (כפי שהתבאר לעיל פרק יד לגבי הזמנה שלא התמלאה בשלימות, וכן לעיל פרק ד בענין גם שניתן לתקנו) עד שיספק את הסחורה שהוזמנה.

חילוק דיני זה שייך באופן כללי לכל האמור בחיבור זה בענין ביטול מקח מחמת המוצר הפגום או השונה, שבכל מקרה בו רשאי המוכר לטעון שההזמנה טרם מומשה, יוכל להחליף את הסחורה ואין כאן ביטול מקח.²⁵⁰

מסקנה

הנידון עוסק בקניה ישירה של מוצר מסויים אשר נמצא שונה מכפי שהוגדר בעת הצעת המכירה. במקרה זה רשאי הקונה לבטל את המקח אם נמצא באיכות פחותה, ואילו אם נמצא שונה במהותו, רשאים שני הצדדים לחזור מהמקח.

אם המקח נעשה ע"י הזמנה וקנין סודר או כתיבת נוסח המחייב את הקונה לספק את הסחורה, ואח"כ התברר שסופקה סחורה פחותה באיכותה או שונה במהותה מהמוזמן, אין הקונה רשאי לבטל את המקח כשהמוכר מעוניין להחליף את הסחורה שהתקבלה ולספק את הסחורה המוזמנת.

250. צריך עיון, מדוע דין זה שונה מהאמור לגבי כל דבר שבמשקל וכו' חוזר (ענין לעיל פרק יד), לפי דעת רוב הראשונים, שאם ניתן להשלים - משלים ואין המקח בטל, ואילו כאן במקרה של קניה ישירה שקיבל הקונה מוצר שונה והמוכר רוצה להחליף את הסחורה, יכול הקונה לבטל את המקח. בפרט יש להקשות על הרשב"א, שלדעתו, בכל מקרה בו קיבל הקונה מספר מועט במדה או במשקל או במנין, המקח קיים בכל גווני גם אם אי אפשר להשלים, ואילו כאן כתב שהמקח בטל.

ונראה לומר שקיים הבדל בין הנידונים בזה שכאן כלל אינו חפץ במוצר השונה, לכן רשאי לבטל את המקח, אבל לגבי "דבר שבמדה" הוא חפץ במה שקיבל, אלא שמעוניין בכמות השלימה שהזמין, לכן בכה"ג אינו רשאי לבטל את המקח.

ד. פירוט איכות המוצר ע"י הקונה או המוכר

יש לברר מהו אופן פירוט איכות הפירות, עליו מדובר במשנה, שאם ארע שינוי אפשר לחזור מהמקח, האם מדובר דווקא כשהקונה ביקש, או גם במקרה בו המוכר הוא שהציע.

א. פרטי המוצר הוצעו ע"י המוכר

א. מדברי הראשונים המבארים את משנת ד' מידות במוכרים, יש ללמוד, שמדובר במשנה במקרה בו המוכר הציע לקונה, ונמצא שהסחורה שהתקבלה היא שלא כפי שהוצע, כדלקמן:

הרשב"ם כתב: "התנה לו למכור חטים יפות ונמצאו רעות וכו'". דהיינו מדובר שהמוכר הוא זה שציין את איכות הסחורה עליה תחול העיסקה. וכן יש ללמוד מדברי הרשב"א: "שאמר לו המוכר שהן יפות...", וכן בפירושו של היד רמ"ה: "...ומתניתין דקתני מכר לו חטים יפות, וכגון שאמר לו חטים יפות אני מוכר לך...", ונמצאו רעות, הלוקח יכול לחזור בו אבל לא המוכר אע"פ שהוקרו...". וכן מבואר בבאור המאירי למשנה.

מבואר בדבריהם, שאע"פ שהקונה לא ביקש דווקא חטים "יפות", אלא המוכר הוא שהציע זאת, רשאי הקונה לחזור בו.

ב. וכן יש לפשוט, מסוגיית משכיר בית לחבירו בחזקת בדוק (הובאה לעיל פרק ד, ד), אליבא דהר"ן והמהר"ם חלאוה, המבארים, שמדובר שם שהמשכיר אמר לשוכר שהבית בדוק, מבלי שהשוכר ידרוש זאת. מבואר בדבריהם, שדווקא מחמת שניחא ליה לאיניש למעבד מצוה בממוניה, אין המקח בטל במקרה זה. משמע מזה באופן ברור, שבמקרה רגיל, בו המוכר פירט בפני הקונה את איכות המוצר, והתברר שאינו כך, למרות שהקונה לא דרש את האיכות המדוברת, רשאי לבטל את המקח.

ג. וכן ניתן ללמוד מדברי הרמ"א (רל"ג ס"א) שכתב:

"מכר לו בשר בחזקה שהוא מן איל מסורס ונמצא שאינו מסורס המקח קיים ומחזיר לו אונאתו אא"כ ידוע שהלוקח איסטניס שאינו אוכל כלל בשר איל שאינו מסורס...".

מהמילים: "מכר לו", מדוייק, שאפילו אם המוכר הוא זה שהציע זאת, ללא דרישת הקונה, הרי רק כאשר השינוי אינו משמעותי, המקח קיים. משמע שאם השינוי משמעותי, המקח בטל.

ד. וכן ניתן לדייק מפסק השו"ע (חו"מ רל"ג):

"המוכר לחבירו מין ממיני הפירות ונתן לו מין אחר, אין כאן מכר ושניהם יכולים לחזור בהם. כיצד, מכר לו חטים לבנות ונמצאו אדומות או איפכא ... אבל אם מכר לו חטים יפות ונמצאו רעות לוקח יכול לחזור בו ..."
מלשונו: "המוכר לחבירו", ולא: "הקונה מחבירו", יש ללמוד שמדובר באופן שהמוכר הודיע על הסחורה שמציע לקונה.

מסקנה

מוכר שהציע מוצר ופירט את מעלותיו, ונמצא שינוי משמעותי באחד מהפרטים, אע"פ שהקונה לא דרש זאת בתחילת העיסקה - רשאי הקונה לחזור בו.

ב. פרטי המוצר נדרשו ע"י הלקוח

א. לעיל (סעיף ד,א) נתבאר, שכאשר המוכר הציע לקונה את פרטי המוצר ונמצא המוצר לא כפי שפירט, רק הקונה רשאי לחזור מהמקח. יש לדון במקרה שהקונה ביקש במפורש פרטים מסויימים במוצר הנדרש ופרטים אלו לא מולאו, האם אי קיום בקשתו מצד המוכר, גורם לביטול המקח לגמרי, דהיינו ששני הצדדים יוכלו לחזור בהם, כיון שעל דעת זה לא חפץ בקנין.

נראה להוכיח מסוגיית ביעי דפחיא (ביצה דף ז ע"א, עיין לקמן פרק יח), שגם בכה"ג אין המקח בטל לגמרי, אלא רק הקונה רשאי לבטל. מסופר שם שהקונה ביקש במפורש ביעי דפחיא ונתנו לו ביצי שחוטה, והנידון הוא האם הקונה בלבד רשאי לבטל את המקח. יש מן המפרשים שדימו זאת לחיטים יפות ונמצאו רעות (עיין לקמן פרק יז).

ב. צריך עיון במקרה בו ידוע שקיימת הקפדה גדולה מצד הקונה ביחס לאיכות הנדרשת, או שהקונה גילה דעתו, שהפרט המסויים אותו הוא מבקש, מאד עקרוני לגביו ויש לו קפידא גמורה שיהא זה דווקא כך. האם במקרה זה אם לא התקיימה בקשתו - המקח בטל לגמרי, כפי ההלכה שתבאר לקמן (פרק יט) לגבי "יין ונמצא חומץ".

נראה שנידון זה נתון במחלוקת דלקמן.

במשנה למלך (מכירה, פי"ז ה"א) מובא:

"כתב בשער אפרים (סי' קכ"א) דראובן שמכר לשמעון עורות והתנה שיהיה משקלם י"ד אוקיות העור, ונתן לו עורות כבדים, דאף שהוא לשבח (והקונה

מעוניין במקח), יכול המוכר לחזור בו.

ולי (ר"ל למל"מ) אין דבריו נראין כלל, דכל שהוא מין אחד, אלא שהחילוק הוא מהרע אל היפה, פשיטא שדווקא המתאנה חוזר בו, וזה פשוט".

מבואר בזה, שלדעת "שער אפרים" רשאי המוכר לבטל את המקח למרות שהוא זה ששינה מההזמנה, ואילו לדעת המל"מ רק הקונה רשאי לחזור בו.

ע"פ המבואר נראה שניתן ליישב את דברי השער אפרים מטענת המל"מ.

טענת המל"מ, שבמין א' רק המתאנה יכול לחזור בו כדין יפות ונמצאו רעות, לכאורה אינה קיימת, אלא במקרה בו המוכר הוא שהציע לקונה, כמבואר בראשונים על משנת ד' מדות, וכן במקרה בו הקונה לא גילה דעתו שפרט זה מהוה תנאי במכר, כדלעיל. אבל כאשר הקונה פירט את בקשתו וגילה דעתו שאין רצונו במקח אלא ע"ד זה, בכה"ג סובר השער אפרים שהמקח בטל, הן מצד הקונה והן מצד המוכר.

לכן: במקרה בו מדובר בספר שער אפרים "התנה שיהא משקלם י"ד אוקיות", משמע שמדובר בתנאי המעכב את המקח, וכאשר לא התקיים, הרי המקח בטל ושני הצדדים יכולים לחזור בהם.

סכום

כאשר הקונה ביקש במיוחד מוצר מסויים וניכר שבקשתו עקרונית:

לדעת המשנה למלך רק הקונה רשאי לבטל את המקח.

לדעת שער אפרים שני הצדדים רשאים לבטל את המקח.

מסקנה

א. בדרך כלל אם לא התקיימה בקשת הקונה לגבי פרט מסויים במקח, רק הוא רשאי לבטל את המקח כדין חטים יפות ונמצאו רעות.

ב. אם הקונה הודיע שבקשתו היא עקרונית לגבי עצם המקח, אם לא נתמלאה בקשתו, רשאי לבטל את המקח. נראה שקיימת מחלוקת אם גם המוכר רשאי במקרה זה לבטל את המקח.